

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A „Tartózkodó Kérelem” ritmikájához

1. Csokonai egyik versét használja példa gyanánt PETŐFI S. JÁNOS (2009) szemiotikai textológiai nézeteinek igazolásához. Egyebek mellett a költemény verselésével is foglalkozik: „A metrikai-ritmikai nyelvi formáció reprezentációjának létrehozása – ha más információ nem áll rendelkezésünkre – feltételezésen alapszik” – írja (PETŐFI 2009: 145), majd két különböző módon írja le a vers ritmusát, egyszer a hangsúlyos, ütemes, egyszer pedig az időmértékes lehetőségeket vizsgálva (utóbbi megoldáshoz NEMES NAGY ÁGNES egyik esszéjét használja).

2. A jónikus mértékek közé tartozó ionicus a minore ritmusegység a magyar lírában más költők műveiben is – Földi János, Babits Mihály, Weöres Sándor – is megvan mint magyar jónikus (vö. SZEPEŠ–SZERDAHELYI 1981: 296; SZUROMI 1990: 41). Csokonainak a „Tartózkodó Kérelem” című versében (Csokonai 2002a: 230), illetőleg ennek előzményében:

„Egy Tulipánhoz” (Csokonai 1994: 9) az efféle mérték BABITS MIHÁLY megfigyelése, majd ELEK ISTVÁN, JÓZSEF ATTILA és mások, később BABITS nyomán NEMES NAGY ÁGNES foglalkozott a kérdéssel (I. SZILÁGYI 1994: 270–7, 2002: 864–6). Egyébként a jónikusok a Csokonai-versben anapestusokkal kapcsolódnak.

PETŐFI S. JÁNOS bemutat egy a hangsúlyviszonyokon alapuló ritmikai lehetőséget, amely szerinte „ellene mond a helyes lexikai nyelvi megformáltság törvényeinek, minthogy olyan szótagokra helyez hangsúlyt, amelyekre az nem eshet”, majd NEMES NAGY ÁGNES esszéje nyomán közli a „metrikai-ritmikai nyelvi formációnak a rímszerkezetet is figyelembe vevő adekvát reprezentációját”-t, vagyis – egyszerűbben szólva – szótagokra bontva a szöveg szavakat és melléjük téve a szokásos ritmikai jeleket, továbbá a rímképletet, amelyben: „Az aláhúzott szótagok a metrikai sémától eltérő ritmikai elemek”, csupán ezekből a helyekből idézek (elhagyva az itt és most érdektelen rímképletet), „a »+« felsőindex azt jelzi, hogy a vele megjelölt egységek verbális elemei (szavai, kapcsolatai) helyén azok sensusát (sensusait), illetőleg azok elfogadható kombinációt kell figyelembe venni” (PETŐFI 2009: 146–7):

Sze- me- id szép ra- gyo- gá- <u>sa</u>	U U -- U U --
E- le- ven haj- na- li tűz,	U U -- U U --
A- ja- kid har- ma- to- zá- <u>sa</u>	U U -- U U --
So ⁺ k e- zer gon- do ⁺ t e- lüz.	U U -- U U --
<u>Tel-</u> je- síts ⁺ d an- gya- li szó- kal,	U U -- U U --
Sze- re- tő ⁺ <u>d</u> a- mi- re kért:	U U -- U U --

A „Sze- me- id szép ra- gyo- gá- sa” és az „A- ja- kid har- ma- to- zá- sa” periódusokban „a metrikai sémától eltérő ritmikai elemek” megléte kétséges. Ezeket a PETŐFI által megjelölt helyeket egyszerre rövid és hosszú szótagként jelölik a kutatók (I. SZILÁGYI 1994: 272). Ha nem az írásképből és nem a ritmusképletből, hanem a szöveg hangzó anyagából indulunk ki, akkor bizonyára a *Szemeid szép ragyogása* / *Eleven hajnali tűz* szövegmondat egységben a témát az *Eleven hajnali tűz* réma (valamint állítmányi) részét szünet választja el, amely egy moraként a *ragyogása* szó *-sa* zárószótagjához adódik (U + U), ez érzékelhető a vers hangossá tételekor, ezért lehet az ilyen és efféle helyzetű szótag értéke: U. Ugyanígy szerkezetű az *Ajakid harmatozása* / *Sok ezer gondot elűz* szövegmondat egység. Megjegyezhető továbbá, hogy lehetséges a Csokonai-vers *ragyogása* és *harmatozása* szavaiban a két magánhangzó közötti mássalhangzónyúlás: **ragyogássa*, *harmatozássa*, ennek jelenségnek azonban a vers ritmus alakításában itt nincs jelentősége. Céloz az effélék „köz mértékűségére” FÖLDI (1962: 26) is.

A „Tel- je- síts⁺ d an- gya- li szó- kal” szövegmondat egység eredetibb szövege – a tanulmányíró nem a kritikai kiadást használja – (CSOKONAI 2002a: 230):

Szemeid' szép ragyogása
Eleven hajnali tűz,
Ajakid' harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Telyesítsd angyali szókkal,
Szeretőd a' mire kért:

Éz azt mutatja, hogy a *Telyesítsd* szóalak első szótagja a költő jelölésében és bizonyára kiejtésében rövid. Csokonai helyesírásának első korszakáról írva SZILÁGYI (1975: 193) rámutat, hogy „az *l + j* kapcsolatot, mint a Kazinczy által is kifogásolt *szélyyel* esetében is, gyakran *ly* helyettesíti: *szolly, szályly*”. A költő helyesírásának harmadik korszakát bemutatva SZILÁGYI (1975: 197) ezt írja: „Ejtéssajátságának megfelelően az *illy, olly, illyen, ollyan, a’ melly* írásában végig hosszú mássalhangzót (o: egyszerűsítve kettőzött kétjegyű betűt) használt”. A „Tartózkodó Kérelem”-nek nincsen kézírata, 1802-ben bukkan fel (SZILÁGYI 2002: 864), emiatt vonatkozhatnak rá az utóbb említett helyesírási jellegzetességek, ami azt jelenti, hogy a *Telyesítsd* ritmusa: U U – – . A Csokonai színműveiből készített szövegszótárban is van két *telyesít* igealak, s vannak ennek az igének különféle derivátumai hasonló írásmóddal (*telyes, telyesít, telyesíthet, telyesítő*), de vannak *lly*-t tartalmazó alakulatok is, CsokSztk.: *teljes, teljesít, teljesíthet, teljesítő*. FÖLDI JÁNOS, aki Csokonai barátja és mestere volt, s aki 1790-ben megírta, hogy „A’ Versírói Szabadság” megengedi, hogy „*bellyebb, killyebb, tellyes*’satb. mellyeket egy Versíró igazabban tehet így: *bélyebb* (beebb) felül, *félyebb, kilyebb, vagy kiebb, telyes*’satb.” (FÖLDI 1962: 29). Sajnos Csokonai nem írt a kérdésről, minthogy „A’ Magyar Prosodiáról” címen számon tartott töredékes munkája elején még csupán a sarkalatos versekről értekezik (jobbára FÖLDI alapján), a rímelés kapcsán érinti „az olvadt, vagy sejp betűk” (így az *ly, ny*) kérdését (CSOKONAI 2002b: 30). Mindezek engednek arra következtetni, hogy a költő rövid mássalhangzót jelöl a *Telyesítsd* szó *ly*-jával, tehát a szókezdet tagolva: **te-je-*. Így a ritmusrend megfelel.

PETŐFI S. JÁNOS szerint itt is eltérés van: „Sze- re- től+ d a- mi- re kért”. „A rím-megőrző linearizálási lehetőségek elemzése második lépéseként a sorokon belüli cseréket elemezzük” – írja, s a következő változatokat adja mondván: „Ezeknek a cseréknek az elemzése a metrikai-ritmikai szerkezet tanulmányozásához nyújt segítséget”: „Teljesítsd angyali^szókkal szeretőd^amirekért [o: amire^kért]”; „Teljesítsd angyali^szókkal^amire^szeretőd^kért”; „Angyali^szókkal teljesítsd szeretőd^amire^kért”; „Angyali^szókkal teljesítsd amire^szeretőd^kért”. (A ^ jelnek nincs a tanulmányban magyarázata.) A *Telyesítsd angyali szókkal, | Szeretőd a’ mire kért*: szövegmondategységek – figyelembe véve (mondjuk:) a MMNyR. mondattani mintáit – bizonyára némi szintaktikai átrendeződéssel, metataxissal jöttek létre. Az *a’ mire* írásképhez tudni kell, hogy Csokonai a hiányjelet zsengeiben is, később is használja, némelykor ellenben az *a’* határozott névelő helyett *az* fordul elő nála (SZILÁGYI 1975: 193), utóbbi előfordul színműveiben is: *az hazafiak, az Világ* (CsSzk.: *az*²). A hiányjel használata arra is utalhat, nem csupán a költő helyesírási szokására, hogy a költő ezzel jelzi a bizonyára általa is kimondott, illetőleg mások beszédében is hallott **ammire* (= *az + mire*) szóalakot, amellyel a ritmus kifogástalan. FÖLDI effélékre is kitér: „Alattonban meg kettőztetett mássalhangzó követi a’ Czikkely szót, mikor az után Mássalhangzó következik, és e’ Névváltó szókat: *e’, ama’, eme’, íme’*. mint: *a’ vér, a’ tenger*’satb. [...] *Ez alattonbeli, vagy alattonos helyezettetés. (Positio clancularia)*” (FÖLDI 1962: 17). „A’ magyar’ nyelv’ rendszeré”-ben, az első akadémiai magyar nyelvtanban a „Szómértan” című fejezet röviden érinti „a szóhangok’ kiejtésének időbeli mennyiségét”: „Az *a* névelő is némelyek által és néha közös gyanánt használtatik; de részint egytagu léteire, részint már természeténél fogva kimutatható hangsúlyt kívánván, de még azért is, mivel a’ kimondásban az utána jövő mássalhangzó mintegy kettőztetve ejtik ki: inkább hosszú, mint közös gyanánt vétessék” (MNyR. 362, 366). A határozott névelő prozódiai kérdéseire FÖLDINEK és CSOKONAINAK a RÁDAY, KAZINCZY és DAYKA fölfogástól való különbségére l. HORVÁTH JÁNOS 1969²: 140–1, 143.

A vers első szövegmondata: A' *HATALMAS szerelemnek / Megemészto tüze bánt* ugyancsak hiányjeles írásmódú, a nagybetűs egységkezdés után az első szót is végig így írja a költő. E szövegmondat kezdetének kiejtése elvben **ahatalmas* (← **az hatalmas*) is lehetne, ám ennek határozottan ellene van FÖLDI JÁNOS fölfogása, aki az úgynevezett hangmértékes versekben lévő *h* hang szerepéről hosszasan értekezik; és végül egyebek mellett megállapítja, hogy „4. A' Czikkely szó a' és mutató Névváltó szók: *ez, amaz, emez, ímez* meg is tarthatják a' z-t a' h előtt, minthogy a' h-t lehetetlen kettőztetni, mint: *az hegy, amaz halom*, és akkor a' z a' h-val öszveütközvén, az első, helyhezteréssel hosszú lesz, min *Az Házasságot szerzé* mindennek az Isten. *Szilveszter*. Vagy [Új bek.] 5. El is maradhat a' z ugyan azokból a' H előtt és akkor azok rövidek lesznek, tsak eggyes, és nem kettőztetett mássalhangzó lévén a' H. mint: a' *Ház, e' ház, ama' Ház, eme' ház* (FÖLDI 1962: 22). Közvetve ezt igazolja költeményt 1818-ban megzenésítő PFEIFER FERENC A–Gisz–A–H–C'–A tizenhatodokra alkotott dallama: A' *ha-(A–Gisz)-tal-(A–H)–mas(C')*”, a kottában a *-mas* szótaghoz pontozott C' tartozik (I. SZILÁGYI 2002: 866). – Egyébiránt a szemiotikai textológia bizonyos eljárásai kapcsán PETŐFI (2009: 182) megemlíti, hogy „Az ének és a zenei kíséret mediális összetevők egy játékfilm részei. – Példa: A »Tartózkodó kérelem« Sebő Ferenc egy korábbi zenei feldolgozásának beépítése Makk Károly 1954-ben bemutatott »Liliomfi« című filmjébe”; különben a film zenéjét VINCZE OTTÓ (1906–1984) szerezte, a bemutatás évében SEBŐ FERENC (1947–) hétéves, I. ÚFlex., MNlex.

A MNyR. nem foglalkozik a *h*-val kezdődő szavak előtti névelő kimondásának kérdésével, bár megállapítja (FÖLDI JÁNossal összhangban): „A' *h* nem csupa lehelet, mint a' latinoknál, hanem valóságos betű, 's ha mássalhangzó kerül mellé, hosszúvá teszi az előtte álló szótagot, p. o. *lomha, korhad, terhes*” (MNyR. 366). A szómértan szerzője, CZUCZOR GERGELY emellett megírja, hogy a *cehnek, juhna*k szóalakban viszont a *h* nem is hallatszik (MNyR. 363). A *h*-val kapcsolatos licentiákról írva HORVÁTH (1969²: 144) megállapítja, hogy FÖLDI és CSOKONAI a *h*-t nem veszi mássalhangzónak, hasonlóképpen „A *h*-t pusztá hehezetnek (voltaképp nem számító hangnak) veszik, nem egyszer” Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor (a példákat is l. HORVÁTH 1969²: 146). – A *h* zöngétlen részhang stilsztikumához l. FÓNAGY 1989²: 35, 56.

A' *HATALMAS szerelemnek (Megemészto)* szerkezet szótaghosszai tehát zárójelben mutatta a folytatásból: U U – – U U – – (U U – –).

3. Mindezek után elmondhatni: Csokonai versében zavar a ritmusrendben aligha mutatkozik.

A hivatkozott irodalom

Csokonai Vitéz Mihály 2002a. Költemények 5. 1800–1805. Szerk. SZILÁGYI FERENC. Akadémiai Kiadó, Bp. (Szerk. JULOW VIKTOR [et al.], Csokonai Vitéz Mihály Összes művei.)

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY 2002b. Tanulmányok. Sajtó a. r. BORBÉLY SZILÁRD et al. Akadémiai Kiadó, Bp. (Sorozatszerk. DEBRECZENI ATTILA, Csokonai Vitéz Mihály Összes művei.)

FÓNAGY IVÁN 1989.² A költői nyelv hangtanából. Akadémiai, Bp.

FÖLDI JÁNOS MCMLXII. A' Versírásról. Tankönyvkiadó, Bp. (Kézirat: 1790.)

HORVÁTH JÁNOS 1969.² Rendszeres magyar verstan. Akadémiai Kiadó, Bp.

MNyR. = A' magyar nyelv' rendszere. A' Magyar Tudós Társaság, Budán, M. DCCC. XLVI.

- PETŐFI S. JÁNOS 2009. A szemiotikai textológia megokoltságáról, jellemző jegyeiről és alkalmazásáról. *Magyar Nyelv* 129–56.
- SZEPES ERIKA – SZERDAHELYI ISTVÁN 1981. *Verstan*. Gondolat Kiadó, Bp.
- SZILÁGYI FERENC 1975. Csokonai helyesírásának I. korszaka, 1785–1793. In: Csokonai Vitéz Mihály 1975. *Költemények 1*. Szerk. JULOW VIKTOR. (Szerk. JULOW VIKTOR [et al.], Csokonai Vitéz Mihály Összes művei.) 190–4.
- SZILÁGYI FERENC 1975. Csokonai helyesírásának III. korszaka, 1801–1805. In: Csokonai Vitéz Mihály 1975. *Költemények 1*. Szerk. JULOW VIKTOR. (Szerk. JULOW VIKTOR [et al.], Csokonai Vitéz Mihály Összes művei.) 196–7.
- SZILÁGYI FERENC 1994. Tárgyi és nyelvi magyarázatok. [Az „Egy Tulipánthoz”] Verselése. In: Csokonai Vitéz Mihály 2002. *Költemények 4*. 1797–1799. Szerk. SZILÁGYI FERENC. Akadémiai Kiadó, Bp. (Szerk. JULOW VIKTOR [et al.], Csokonai Vitéz Mihály Összes művei.) 272–7.
- SZILÁGYI FERENC 2002. [A „Tartózkodó Kérelem”] Verselése. In: Csokonai Vitéz Mihály 2002a. *Költemények 5*. 1800–1805. Szerk. SZILÁGYI FERENC. Akadémiai Kiadó, Bp. (Szerk. JULOW VIKTOR [et al.], Csokonai Vitéz Mihály Összes művei.) 865–6.
- SZILÁGYI FERENC 2002. [A „Tartózkodó Kérelem”] Dallama. In: Csokonai Vitéz Mihály 2002. *Költemények 5*. 1800–1805. Szerk. SZILÁGYI FERENC. Akadémiai Kiadó, Bp. (Szerk. JULOW VIKTOR [et al.], Csokonai Vitéz Mihály Összes művei.) 866.
- SZUROMI LAJOS 1990. A szimultán verselés. Akadémiai Kiadó, Bp.
- ÚFlex. = Új filmlexikon 1–2. Főszerk. ÁBEL PÉTER. Akadémiai, Bp. 1971–1973.

BÜKY LÁSZLÓ